

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**JUVENILE JUSTICE: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND PERSPECTIVES****Семерак О.С.,***кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету***Семерак І.О.,***кандидат юридичних наук*

У статті розглянуто особливості інституту ювенальної юстиції. Наводиться порівняльний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України. Розглянуто судову практику з досліджуваного питання. Наводяться приклади з міжнародного досвіду застосування інституту ювенальної юстиції.

Ключові слова: ювенальна юстиція, кримінальне право, кримінально-процесуальне право, відповідальність неповнолітніх.

В статье рассмотрены особенности института ювенальной юстиции. Приводится сравнительный анализ положений Уголовно-процессуального кодекса Украины и Уголовного кодекса Украины. Рассмотрена судебная практика по исследуемому вопросу. Приводятся примеры из международного опыта применения института ювенальной юстиции.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, уголовное право, уголовно-процессуальное право, ответственность несовершеннолетних.

The article deals with the features of the juvenile justice institute. A comparative analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine is presented. The jurisprudence on the investigated issue is considered. Examples from the international experience of the juvenile justice institute are provided.

Key words: juvenile justice, criminal law, criminal procedure law, juvenile liability.

Стан опрацювання. Протягом десятиріччя ведеться дискусія практиків і науковців щодо запровадження в Україні моделі ювенальної юстиції щодо неповнолітніх. Основна мета якої сприяти захисту прав та інтересів неповнолітніх, котрі вступили у конфлікт із законом. Цими проблемами займалися такі відомі вітчизняні й зарубіжні науковці, як Б.І. Ісмаїлов, Н.М. Крестовська, Е.Б. Мельникова, О.В. Процюк, В.М. Тернавська, Л.К. Хасіна, О.О. Ямкова, Р.М. Опацький, О.І. Вінгловська та інші.

Метою статті є розгляд особливостей інституту ювенальної юстиції, порівняльний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «ювенальна юстиція» походить від латинського «juvenalis» – юнацький та «justitia» – правосуддя, від англійського «juvenile justice» – правосуддя для неповнолітніх.

Високий рівень злочинності серед неповнолітніх, негативні кризові явища в економічній та соціальній сферах у державі вимагають створення системи державних органів та установ соціальної реабілітації неповнолітніх.

За вчинення злочину у неповнолітньому віці, згідно зі статистичними даними Верховного суду, в 2016 р. засуджено майже 3,5 тис. осіб. Третина засуджених вчинила злочини у віці від 14 до 16 років, 70% – у віці від 16 до 18 років. Суттєвою особливістю останніх років є зміна структури злочинності неповнолітніх у бік корисливих, насильницьких діянь. Так, за крадіжки майна у 2016 р. засуджено

65% неповнолітніх, кожен другий – за тяжкі і особливо тяжкі злочини. У злочинному середовищі неповнолітніх спостерігається високий рівень організованості. Майже половина злочинів вчинена неповнолітніми у групі, 22% засуджених неповнолітніх на момент вчинення злочинів перебували поза контролем із боку суспільства, оскільки ніде не навчалися і не працювали.

Про рівень криміналізації неповнолітніх свідчать дані про перебування їх на обліку в підрозділах з ювенальної превенції, а це біля п'яти тисяч правопорушників, зокрема 46,4% учні шкіл, 37% – учні профтехучилищ. Останнім часом помітна стійка тенденція до зростання кількості неповнолітніх, які на момент вчинення злочинів виховувалися у неповних сім'ях, майже 42% засуджених виховувалися у неповних сім'ях.

Б.М. Головкін справедливо вказує: «Нині кримінальна поведінка однаково притаманна як дітям, сім'ї яких опинилися у тяжких життєвих обставинах, так і вихованцям формально благополучних сімей». Саме за невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, судами притягнуто до адміністративної відповідальності майже 15 тис. осіб. Ми повністю поділяємо обґрунтовані висновки про те, що «життя і діяльність підлітків поступово переміщується з вулиці у кіберпростір». У цих умовах особливої актуальності набуває як процесуальна діяльність органів досудового розслідування, так і правозастосовча діяльність судів. Практика свідчить про недодержання цими органами вимог закону про забезпечення підвище-

ної правової захищеності неповнолітніх. Зокрема, не враховуються вікові особливості неповнолітніх, їх розумовий і психологічний розвиток, мотивація їхніх діянь, вимог щодо гуманізації покарань тощо. Саме на це звертається увага Верховного Суду у постанові Пленуму від 16.04.2004 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», зокрема суди під час призначення покарання неповнолітнім мають суворо дотримуватися принципів законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання, маючи на увазі, що метою покарання такого засудженого є його виправлення, виховання та соціальна реабілітація.

У цих умовах до суддів висуваються особливі вимоги, крім моральних якостей і наявності професійного досвіду, також щодо знань у сфері дитячої психології та педагогіки, які необхідні будуть для з'ясування всіх обставин справи. Про невідповідність суддів цим вимогам свідчить якість здійснення правосуддя. За даними Верховного Суду, у 2015 р. в апеляційному порядку скасовані та змінені вироки стосовно 36,2% неповнолітніх. Пленум рекомендував судам всіляко підтримувати діяльність тих громадських організацій, які ставлять за мету до судового розгляду справи досягнути примирення між неповнолітнім, котрий вчинив злочин, і потерпілим, надавати можливість потерпілому і обвинуваченому звертатися до цих організацій із метою вирішення конфлікту та досягнення примирення.

Таким чином, із врахуванням високого рівня злочинності у підлітковому середовищі є всі підстави для однозначного висновку про нагальну необхідність впровадження в Україні ювенальної юстиції.

В основі її лежить не каральне, а відновне, реабілітаційне, охоронне та виховне правосуддя, яке б сприяло соціальній адаптації та реінтеграції неповнолітнього правопорушника.

Історичний досвід виникнення та становлення ювенальної юстиції свідчить, що вона існує вже понад 100 років. Свого найбільшого розвитку ювенальна юстиція набула у країнах Європи та Америки. Ці країни дійшли висновку, що без спеціального судочинства для неповнолітніх правопорушників проблема підліткової та дитячої злочинності не може бути вирішена.

Перші суди у справах неповнолітніх були створені в Австралії в 1890 р., у Канаді в 1894 р., у США в 1899 р., які базувалися на спеціалізації правосуддя та наявності спеціалізованого суду. В Італії, наприклад, свого часу був прийнятий Закон «Про спеціалізовані суди у справах неповнолітніх». У Португалії в 1911 р. створені трибунали у справах неповнолітніх, поєднані з опікунськими судами. Також, автономні судові системи у справах неповнолітніх було створено свого часу в Угорщині, Польщі, Румунії, Греції, Швейцарії, Японії та інших.

Впровадження спеціалізованого правосуддя щодо неповнолітніх – це міжнародні зобов'язання України, які впливають із міжнародно-правових актів. Їх правову основу становлять:

– Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною згідно із Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р.);

– керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи, прийняті та проголошені відповідно до резолюції 45/112 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р.);

– Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 р.;

– Правила Організації Об'єднаних націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, від 14 грудня 1990 р.;

– Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах (Економічна і Соціальна рада ООН, 24 липня 2002 р.).

Відповідно до вказаних міжнародних актів, Україна зобов'язувалась уніфікувати своє законодавство.

Отже, в Україні існують всі правові та організаційні передумови для створення системи ювенальної юстиції.

3 2001 р. Верховна Рада України ухвалила закони: від 26 квітня 2001 р. «Про охорону дитинства», від 21 червня 2001 р. «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», від 15 листопада 2001 р. «Про попередження насильства в сім'ї», в 1995 р. прийнято Закон від 24 січня 1995 р. «Про органи і службу у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», в якому передбачено створення при судах інституту судових вихователів, від 13 січня 2005 р. «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 р. від 05.03.2009 р., який передбачав створення в Україні системи ювенальної юстиції з метою зниження рівня дитячої злочинності, зменшення кількості дітей, засуджених до позбавлення волі шляхом альтернативних видів покарання.

Крім того, створення в Україні спеціалізованих судів у справах неповнолітніх передбачено Концепцією судово-правової реформи, схваленою постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р.

Створення спеціалізованих судів за суб'єктною ознакою (у справах неповнолітніх) передбачала «Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Указом Президента України від 10 травня 2006 р.» Враховувала міжнародний досвід створення ювенальної юстиції, а також міжнародні стандарти провадження правосуддя у справах неповнолітніх. Наступна Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011 р. Вказана Концепція передбачала запровадження спеціалізації суддів із розгляду справ щодо неповнолітніх, впровадження програми відновного правосуддя щодо неповнолітніх та процедури

медіації. Поставлено завдання побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою. На її виконання, розпорядженням Кабінету міністрів України від 12 жовтня 2011 р. затверджений план заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, був підготовлений проект Закону України «Про медіацію».

Які кроки зроблені Україною щодо створення та впровадження інституту ювенальної юстиції?

Порівняльний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України свідчить про реалізацію та дотримання міжнародних принципів та засад щодо здійснення спеціалізованого судочинства щодо неповнолітніх. Зокрема, особливості кримінального провадження передбачені окремою главою 38 КПК України, яка містить норму про те, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений на це керівником органу досудового розслідування. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх містяться у розділі 15 Кримінального кодексу України. Вперше ст. 98 Кодексу передбачена система покарань щодо неповнолітніх, а ст. 105 Кодексу передбачає розширене коло примусових заходів виправного характеру, які суд вправі застосовувати до неповнолітнього. Законодавцем України враховані також вимоги міжнародних нормативних актів щодо подальшої гуманізації покарань для неповнолітніх. На відміну від дорослих, розміри штрафу для яких встановлені до 50 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, для неповнолітніх – до 500. В узагальнюючому плані є підстави виокремити подальшу гармонізацію ювенального судочинства, спрямованого на поступовий перехід від каральних функцій до реабілітаційних, виховних, охоронних та відновних.

Судова практика свідчить про подальшу гуманізацію призначених мір покарання неповнолітнім. У минулому році 57,3% засуджених звільнено судами від відбування покарання з випробуванням. Основними мірами покарання стали, накладення штрафу та призначення громадських робіт. Вказані міри кримінального покарання суди призначили до 17% засуджених. Вагомим кроком до запровадження ювенальної юстиції є передбачена ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» спеціалізація судів зі здійсненням кримінального провадження щодо неповнолітніх. Вони обираються зборами суддів на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно. До такого судді висуваються особливі вимоги, не лише до його суддівського досвіду, він має знати дитячу та юнацьку психологію, враховувати вікові, соціально-психологічні та інші особливості розвитку неповнолітнього. З метою комплексного впровадження системи ювенальної

юстиції в Україні необхідні, крім суддів, ювенальні прокурори, ювенальні слідчі, ювенальні адвокати, медіатори, працівники органів апробації та соціальних служб, які мають пройти спеціальну підготовку та кваліфікаційне оцінювання здатності здійснювати саме ювенальне правосуддя.

Міжнародні зобов'язання, взяті Україною, вимагають запровадження для неповнолітніх процедур апробації та відновного (реституційного) правосуддя. Як показують кримінологічні дослідження, ув'язнення негативно впливає на засудженого. Тому варто визнати необхідність більш широкого застосування альтернативних покарань – пробації, що полягає у встановленні нагляду за правопорушником, який залишається на волі, але судом накладені на нього відповідні зобов'язання й обмеження. У більшості країн Європи з метою виконання нев'язничних санкцій створені спеціальні органи – служби пробації. Кримінальний кодекс України також передбачає наявність уповноваженого органу з питань пробації та особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. До таких санкцій належать громадські та виправні роботи, штраф, застосування примусових заходів виховного характеру тощо. У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може покласти відповідні обов'язки (ст. 76 КПК України), зокрема, періодично з'являтися для реєстрації до органу пробації, не виїжджати за межі України без погодження з органом апробації, виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою тощо.

На виконання взятих міжнародних зобов'язань у сфері ювенального правосуддя законодавець України передбачив особливу процедуру кримінального провадження на підставі, зокрема, угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим (глава 35 КПК України). Це свідчить про ще один крок до впровадження відновного (реституційного) правосуддя, яке полягає не в ізоляції від суспільства особи, а у примиренні обвинуваченого і потерпілого, у відшкодуванні завданої останньому матеріальної та моральної шкоди.

Причому домовленості стосовно угоди про примирення можуть вести як представник, так і за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження. Мова йде про медіацію – процедуру альтернативного і добровільного врегулювання спорів, вирішення конфліктів шляхом ведення переговорів між сторонами конфлікту (спору) за допомогою медіатора (посередника) з метою досягнення сторонами взаємоприйняттого рішення про врегулювання конфлікту (спору) або усунення заподіяної шкоди.

Висновки. З огляду на вищенаведене, варто констатувати, що ювенальна юстиція виконує охоронну, відновну, примирну та реабілітаційну функції, що є метою Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Наведені вище міжнародні документи спонукають Україну в процесі подальшого реформування судоустрою внести відповідні зміни до Конституції України та запро-

вадити інститут ювенального правосуддя шляхом створення системи спеціалізованих судів із розгляду справ щодо неповнолітніх та прийняти нарешті Закон України «Про медіацію». Адже наша держава зобов'язувалась уніфікувати своє національне законодавство у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція розвитку ювенальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена Указом Президента України від 24.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.
2. Беца О.В. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції / О.В. Беца // Вісник правосуддя. – 2005. – № 1–2. – С. 134–146.
3. Головкін Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема / Б.М. Головкін // Проблеми доконаності. – 2016. – Вип. 133. – С. 204–217.1-2
4. Оверчук С.В. Розбудова ювенальної юстиції в Україні – потреба часу / С.В. Оверчук // Юридичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 123–125.
5. Боброва О.М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід / О.М. Боброва. – К. : Наш час, 2006. – 164 с.
6. Опацький Р.М. Зарубіжний досвід впровадження ювенальної юстиції / Р.М. Опацький // Юридична наука. – 2012. – № 2. – С. 146–152.
7. Тернавська В.М. Проблеми становлення ювенальної юстиції як напряму ювенальної політики України / В.М. Тернавська // Європейські перспективи. – 2012. – № 2 (2). – С. 60–65.
8. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
9. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29.11.1985 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_211/print1474117864993147.